

PERSPEKTIV PÅ KYRKOKRISEN

Av docent GUNNAR HILLERDAL

DET LÖNAR sig knappast att söka förneka, att svenska kyrkan sedan några år befinner sig i permanent kristillstånd. Dess framtida förbindelse med staten är oviss. Under senare decennier har kyrksamheten minskat starkt. Svåra splitt-ringstendenser har efter beslutet om kvinnliga präster vid 1958 års kyrkomöte framträtt inom prästerskapet. Prästbrist hotar, och antalet kristendoms lärare är alldeles för litet.

Å andra sidan finns också i nu läget tydliga förnyelsetecken. Under de senaste åren har församlingsskärnorna stärkts och en om ock liten så dock tydlig tendens till ökad kyrksamhet kan uppvisas från de flesta stift. Det byggs flera nya kyrkor än som skett under tidigare decennier. Kollektorna ökar, och i det tysta intensifieras strävandena att aktivisera lekmännen i vår hittills ganska utpräglade ämbetskyrka.

Debatten om svenska kyrkans nuläge och framtid är i regel ganska förvirrad. Det är betydelsefullt att söka klara upp begreppen en smula, att göra en överblick av åtminstone några viktigare områden inom kyrkans verksamhet. Först sedan så skett kan

man på allvar diskutera kyrkans framtid och den roll de politiska partierna har att spela när småningom de första betänkandena från utredningen om kyrkans eventuella skiljande från staten lägges på riksdagens bord.

Den urholkade folkkyrkan

Ofta ställs den svenska »folkkyrkan» i motsats till de frikyrkliga grupperna. Det sker med viss rätt: folkkyrkan har länge spelat en viktig roll som ett teologiskt begrepp. Gentemot det frikyrkliga församlingsidealet — betoningen av omvändelsen och församlingen som skaran av dem som avlagt en personlig bekännelse — utmålade Einar Billing och unglyrkorörelsen sockenkyrkan och Guds förekommande nåd (lättast exemplifierad genom barndopet) som svenska kyrkans grundvalar. »Syndernas förlåtelse till Sveriges folk» blev något av ett slagord. Unglyrkorörelsen, vars namn är förknippat exempelvis med de s. k. studentkorstågen och med Sigtunastiftelsen, betydde en våg av ny entusiasm för kyrkan i en tid, då frikyrkligheten ännu var på stark frammarsch. Den spelade också på

de nationella strängarna, såsom i J. A. Eklunds korsfararpsalm »Fädernas kyrka i Sveriges land». Dess främsta betydelse var emellertid att den gav en ny vision: kyrkans uppdrag var att förkunna evangelium till hela Sveriges folk.

Hur riktig den tanken — bortsett från de nationalistiska tongångarna — än var, så kan det knappast längre bestridas, att folkkyrkoidealet gjort bankrutt. Verkligheten är så skild från idealet, att knappast någon ansvarig teolog i dagens läge finner det rimligt att arbeta efter en så enkel modell. Det är kanske symtomatiskt, att ett slags folkkyrkligt motto »den svenska linjen är den kristna linjen» blev parollen från stadshusmötet mellan kyrkomöte och riksdag under brinnande krig 1941. Då friheten stod på spel lämpade det sig väl att knyta an till höga folkkyrkotankar. Riksdagsbesluten efter kriget i frågor som rör eller tangerar religionen har emellertid snarast varit ägnade att rasera samhörigheten mellan kyrka och samhälle. 1959 plockade man t. ex. bort uttrycket »Guds lag» ur domareden. Den nya religionsfrihetslagstiftningen, som givetvis förr eller senare måste komma, innebar bl. a. att kyrkostyrelsen i praktiken kan utövas med ett minimum av nominell tillhörighet: av regeringens ledamöter måste endast föredraganden i kyrkoärenden tillhöra det samfund som Kungl. Maj:t har att administrera.

I praktisk politik har kyrkan fått erfara, att stödet till den av staten officiellt omhuldade kristendomen sitter trångt. Framlide ärkebiskop Yngve Brilioth, som sannerligen inte var känd för att vara någon överordens man, utgav kort före sin bortgång en skrift med titeln »Vården om kyrkan». I denna ställde han frågan, om inte statsmaktens omsorg om det svenska samfundet börjat övergå i vanvård. Brilioth tänkte bl. a. på den alltför länge försummade pastoratsreglering, som till sist genomfördes senaste årsskiftet. Det blev snart en offentlig hemlighet, att finansdepartementet under ett stadium av arbetet med pastoratsregleringen umgicks med planer på en hård nedskärning — omkring 200 befattningar — av prästantalet. Även om slutresultatet inte blev för kyrkan direkt katastrofalt, så har läget varit ogynnsamt för praktiskt taget alla reformer, som föreslagits från kyrkligt håll. Kyrkomötets flera gånger upprepade framställning om medel ur kyrkofonden för avlönande av studentpräster är ett gott exempel: ännu efter mer än ett decennium är frågan olöst. Ärkebiskopen fick i fjol — för att ta ett annat exempel — uppleva förödmjukelsen att regeringen i konselj avslog en blygsam anslagsbegäran om medel för utbildning av sjukhuspräster.

Framför allt har emellertid den vackra folkkyrkotanken kommit att skära mot den bistra verklig-

heten i fråga om kyrkans förankring i folklivet. För hundra år sedan torde kyrksamheten i vårt land ha varit omkring 40 procent. Vid sekelskiftet hade siffran nedgått till 17%, och de följande decennierna rasade statistiken för kyrkbesök betänkligt. År 1927 var den enligt Dagens Nyheters kyrksamhetsundersökning 5,7%. Regressen fortsatte ännu på 1940-talet. Flera stift uppvisade omkring 1940 en kyrksamhet på mindre än 3%.

Direkt parodisk ter sig — åtminstone i alla yngre teologers ögon — en konsekvens av 1951 års religionsfrihetslagstiftning. Hos Billing och andra ledande kyrkmän var folkkyrkotanken religiöst motiverad. »Vår folkkyrka skall bli en luthersk andekyrka, där alla individer skola leva sitt eget religiösa liv, men på samma gång folkets», skrev Billing i »Kyrkotanken» 1909. Folkkyrkan var för honom ett uttryck för »Guds förekommande nåd» i kyrkans sakramental handlande, framför allt i barndopet. Enligt nu gällande bestämmelser kan man emellertid vara medlem av svenska kyrkan utan att ha någon som helst samhörighet med den gudstjänstfirande församlingen. Medlemskapet är en pappersangelägenhet vid kyrkobokföringen.

Lägger man tillhoppa ovan refererade fakta, är det högst förståeligt, om man inom det yngre prästerskapet inte har mycket till övers för folkkyrkoidealet. I många kyrk-

liga kretsar avfärdas det idag inte bara med en axelryckning utan under direkt bitter polemik. Utvecklingen har ridit snabbt från Billing, Söderblom och J. A. Eklund.

Teologisk kris

Det är ett märkligt faktum, att medan en rad svenska teologer hör till de ledande världsnamnen, svenska kyrkan för närvarande skakas av en påtaglig lärokras.

Framför allt har »lundateologin» nått världsrykte. Gustaf Auléns »Den allmänliga kristna tron» och Anders Nygrens »Den kristna kärlekstanken» har inte bara översatts till världsspråken. De och flera andra böcker av svenska teologer läsas som läroböcker i stora delar av världen, inte minst i Förenta Staterna. Den svenska lutherforskningen har dessutom länge varit internationellt erkänd och fått ekumenisk betydelse.

Det är likväl svårt att avgöra, i vad mån lundateologi och lutherforskning haft avgörande betydelse för den svenska kyrkans utveckling. Visserligen har väl praktiskt taget varje präst med tacksamhet läst en rad arbeten av lundateologerna. Säkert är emellertid att de inte i dagens läge bestämmer utvecklingen. En stor betydelse både internationellt och här hemma har Nygrens efterträdare på professorsstolen i Lund, Gustaf Wingren. Hans senare arbeten, t. ex. »Predikan», »Skapelsen och

lagen», Evangeliet och kyrkan», är skrivna direkt utifrån förkunnelsens situation. Det är emellertid betecknande för läget, att Wingren här hemma hör till de mest omdiskuterade för att inte säga utskällda teologerna.

Det är i stället framväxten av en ny, delvis katolicerande ämbets-teologi som fått största betydelsen under senare år. Framför allt uppsaliensiska exegeter är dess upphovsmän. Här kan nämnas Harald Riesenfeld, Baselprofessorn Bo Reicke, som fått sin utbildning i Uppsala, och den unge Bertil Gärtner. Dogmatikern Hjalmar Lindroth och flera andra mindre betydande yngre docenter hör också till riktningen.

Enligt min mening kan man endast förstå den nya ämbets-teologins betydelse, om man besinnar vilka förhållanden som gjort det möjligt för den att samverka med och delvis vinna starkt fotfäste i äldre svenska fromhetsriktningar, t. ex. schartauanismen. Först och främst kännetecknas riktningen av en mycket stark vördnad för bibelordet, som i hög grad tilltalar traditionellt ortodoxa kretsar. För det andra kom frågan om kvinnliga präster att bli en skärningspunkt både för den nya ämbets-teologin och för de många, som oproblematiskt läste Paulus ord om kvinnans tiggande i församlingen i 1 Kor. 14: 34 ff. som ett »Herrens bud». Det något abrupta sätt på vilket frågan avgjordes — 1958 års spe-

ciellt inkallade kyrkomöte välte föregående års beslut — gav en god jordmån för alla de kretsar, som inte bara uppfattade de kvinnliga prästerna som ett brott mot gudomlig ordning utan också beslutet som ett statligt övergrepp mot kyrkan. 1958 års kyrkomötes sammansättning har i s. k. bekännelsetrogna kretsar blivit föremål för en intensiv mytbildning. Man har där mycket svårt att erkänna, att sammansättningen var representativ för de faktiska strömningarna i kyrkan. Att praktiskt taget hela pressen tog ståndpunkt för kvinnliga präster uppfattas som utslag av direkt förföljelse av de kyrkotrogna.

Framväxten av Kyrklig Samling, som skedde redan före 1958 års avgörande beslut, har skapat en ny kyrkopolitisk situation i vårt land. Tidningen Svensk pastoraltidskrift, som i praktiken om också inte officiellt utgör dess ledande organ, har för närvarande en högre prenumerantsiffra än det gamla fackorganet Svensk kyrkotidning. Stämningen i Svensk pastoraltidskrift är ofta bitter, stundom nära nog fientlig mot regering och riksdag, samtidigt som flera ledande svenska teologer och kyrkomän mer eller mindre öppet stämplat som avfallingar.

Många tecken tyder på att större delen av de yngre prästerna — framför allt de som studerat i Uppsala — sympatiserar med Kyrklig Samling. Ibland sker det på ett så

demonstrativt sätt, att det väcker oro i församlingarna. Dessa yngre betraktar Bo Giertz och Växjödomprosten Gustaf Adolf Danell som kyrkans egentliga ledare och finner det vara ett uttryck för direkt förföljelse, att den senare inte utnämns till biskop. Ärkebiskop Hultgren, som själv prästvigde en av vårt lands fyra kvinnliga präster, ses med misstänksamhet eller direkt som en avfälling. Situationen har därvid försvårats genom Hultgrens starka satsning på en grupp i Svenska kyrkans diakonistyrelse, som sökt framlägga ett eget program för kyrklig förnyelse. Diakonistyrelsen skall enligt sina egna intentioner vara ett hela svenska kyrkans serviceorgan, och det kan utan vidare sägas att flera förnyelsesträvanden letts av dess medarbetare, inte minst på församlingssekretariatets område, som ledes av teol. dr Henrik Ivarsson. Diakonistyrelsens nuvarande ledare, direktor Ingmar Ström, saknar emellertid förtroende inom Kyrklig Samling därför att han så hårt engagerat sig för Diakonistyrelsens s. k. »sociala etiska expert», teol. lic. Karl Manfred Olsson. Dennes verksamhet har, såsom framgår inte minst av titeln på en mycket omdiskuterad bok, »Kontakt med kyrkan», framför allt gått ut på att bredda kyrkans underlag. Olsson har därvid särskilt sökt kontakter med Landsorganisationen och andra fackliga kretsar. Efter hand har Olsson

med utmanande paroller kommit att framstå som det röda skynket för de bekännelsekyrkliga grupperna. Dessa har i hans strävanden och teologi tyckt sig se ett avskräckande exempel på en ny folkkyrklighet. En mera nyanse-rad kritik av denna Diakonistyrelsens verksamhet har framförts främst av lundateologer, t. ex. Gustaf Wingren och docent Berndt Gustafsson, själv religionssociolog och aktiv socialdemokrat.

En direkt uppgörelse kring den nya ämbetssteologin har följt efter en uppmärksamrad bok av den unge lundateologen Per Erik Persson, som framvisar katolicerande tendenser hos flera uppsalateologer. Krisen har växt genom en rad konversioner till Rom, den första direkta rörelse i den riktningen i prästerskapet som vårt land uppvisar efter reformationen. Framför allt väckte det berättigat uppseende att uppsaladocenten Stig Lindholm, upprepade gånger biskopskandidat och länge aktiv i den praktiska prästutbildningen i Uppsala, meddelat sin kommande övergång till Rom.

Den svaga lekmanaförankringen

Att svenska kyrkan är en typisk biskops- och prästkyrka har genom den förda ämbetsdebatten blivit ganska tydligt, fastän rätt få kyrkomän på allvar tycks inse de vanskligheter som därmed är förknippade. Internationellt och ekumeniskt sett har svenska kyr-

kan en smula dåligt rykte på den punkten. Delvis sammanhänger det med den stora åderlåtning, som folkväckelsen innebar. I frikyrkorna är förhållandet snarast det omvända: det är lekmännen som tar det avgörande ansvaret i församlingsliv och överhuvud för samfundens arbete.

Bläddrar man i »Svenska kyrkans årsbok» framträder sagda tendens med nästan pinsam tydlighet. Också det frivilliga församlingsarbetet domineras av prästerskapet. Kyrkobröderna, Svenska kyrkans lekmanaförbund, som verkat sedan 1918, har endast 24 000 medlemmar, och spelar en mycket liten roll för kyrkans utveckling. Biskopar och präster toppar praktiskt taget alla kyrkliga organisationer och sammanlutningar. Stundom ter det sig nära nog parodiskt, t. ex. då man finner att en biskop är ordförande i stiftelsen Lekmannatjänst eller att stockholmsbiskopen är ordförande inte bara i stiftets ungdomsråd och ungdomsting utan därtill också i Ansgarsförbundet för kyrkliga juniorer. Här framträder enligt min mening med kuslig tydlighet i praktiken resterna av en förlegad överhetskyrka, som inte förnyats i takt med den demokratiska utvecklingen. Jag vill inte sticka under stol med att jag menar att biskoparna här föregår med ytterst dåligt föredöme. Det vore inte någon olycka om de snarast lämnade ett antal ordförandeposter

i kompetenta lekmäns händer, särskilt som deras arbetsbörda redan i stiftssammanhang är mycket stor. För att ta ett drastiskt exempel: finns det någon vettig anledning att strängnäs-biskopen skall sitta som ordförande för 1 800 medlemmar i Sveriges kyrkliga lärarförbund?

Av yttersta vikt för svenska kyrkans framtid — hur denna än kommer att gestalta sig efter framläggandet av utredningen om eventuell skilsmässa mellan kyrka och stat — är lekmännens aktivering på bred front. Till de viktigaste tecknen på förnyelse av kyrkan hör därför de på flera håll igångsatta försöken att göra kyrkoråden mera medvetna om sitt ansvar för församlingslivet. Av stor framtida betydelse kan bli den kursverksamhet, som kan komma igång inom Riksförbundet kyrklig ungdom (RKU) sedan ett eget institut i fjol upprättats i Sigtuna.

Vår tids kanske främste teologiske tänkare, Karl Barth, samme man som på sin tid väckte uppseende genom att vägra Hitler trohetsed, har sagt att av en kristen i dag kräves »en social och en politisk gudstjänst». Därmed har han tydligt angivit, att det kristna budskapet måste få konsekvenser på det moderna samhällslivets mest skiftande fält. På flera områden förekommer också betydande lekmaninsatser, i regel ekumeniskt upplagda. Här kan hänvisas till de kristna socialarbetarnas sam-

manslutning eller till de kristna lärarsammanslutningarna, framför allt till det ekumeniskt arbetande Förbundet för Kristna Seminarister och Lärare (FKSL) med över 5 000 medlemmar. Ändå är det tydligt att mycket återstår ifråga om lekmannaaktivitetens uppbyggnad redan när det gäller insatser inom traditionellt församlingsliv. Framför allt blir detta klart om man jämför svenska kyrkan med vår dotterkyrka i USA, Augustanakyrkan. Amerikanska lutheraner har under prästbristtider förmått hålla igång ett rikt blomstrande församlingsliv. Från amerikansk teologi kommer begreppet »stewardship»: lekmannens uppgift är att i skilda avseenden tjäna församlingen genom kristet vittnesbörd i ord och handling. Inom Diakonistyrelsen har man under de allra sista månaderna arbetat med s. k. »besöks-tjänst»: lekmän tränas att bli församlingsprästens medarbetare i en uppsökande verksamhet i t. ex. stora stadsförsamlingar.

En ny kyrklig strategi?

På flera håll är som sagt förnyelsesträvandena påtagliga. De avspeglas även i siffror. Församlingarnas ökade offervillighet avspeglar mer än inflation och ökad standard i landet. 1945 insamlades till yttre mission 2 millioner kronor. 1962 räknar Missionsstyrelsen med en budget på 8 millioner. Samtidigt insamlar Lutherhjälpens 11 millioner till mellan-

folklig hjälp, Kyrkohjälpens (en annan organisation organisatoriskt knuten till Kyrkornas världsråd) ytterligare några millioner. På hemmaplan finns tecken som tyder på att diakonin vinner terräng — inte minst Diakonanstalten vid Stora Sköndal i Farsta har under senare år utvecklats snabbt. Flera stift har skapat egna arbetsfonder och får årligen in betydande belopp som kan användas i det frivilliga kyrkliga arbetet. Mycket målmedvetet arbetar bl. a. Diakonistyrelsens församlingssekretariat på en förnyelse av konfirmationsundervisningen. Denna genomgår sedan länge en kris i storstäderna, men en betydande avlastning håller på att ske genom utbyggnaden av sommarkonfirmationen i internat, ett av de lyckligaste greppen i kyrkans ungdomsfostran på senare år.

Även kyrkobesöksfrekvensen visar en svag men i de flesta stift dock tydligt markerad uppgång under senare år. Från docent Bernt Gustafsson lånar jag följande statistik rörande genomsnittlig kyrksamhet:

Stift	0. 1940	0. 1950	0. 1960
Linköping	2,7	3,0	3,2
Skara	6,6	4,3	5,1
Strängnäs	2,5	1,9	2,0
Västerås	2,1	2,0	2,1
Växjö	5,0	4,2	5,1
Göteborg	6,7	4,9	4,6
Karlstad		3,0	3,1
Härnösand	2,7	2,7	2,8
Visby	5,6	3,6	5,8

I Stockholms stift är kyrksamheten rekordlåg, 1,0 procent. Det har emellertid visat sig att skapandet av småkyrkor snabbt leder till ökad kyrksamhet. Först på sistone har småkyrkorörelsen kommit i gång på allvar, och om tio år torde man kunna gissa att en markerad uppgång gör sig gällande i våra storstäder, som i och för sig utgör kyrkans viktigaste front i dag.

Både på stiftsplanet, genom Svenska kyrkans diakonistyrelse och biskopsmötet kommer efterhand viktiga nyansatser till stånd. Ändå efterlyser man en ny, mera medveten kyrklig strategi. Många präster och kanske ännu flera lekmän väntar på frimodigare signaler från kyrkans ledning. Ett första steg i rätt riktning vore också här, såsom jag ser det, om man till biskopsmötet, som under senare år ökat i betydelse, knöte erfarna lekmän från respektive stift. Biskopsmötet är inte reglerat i lag, och intet hindrar därför att genom initiativ från ärkebiskopen ett embryo till en kyrklig överstyrelse med bred förankring också i lekmannakretsar skapades med omedelbar verkan.

På skilda områden väntar man vidare på en utbyggnad av kyrkans verksamhet. Här skall bara nämnas ett problem, som varje sommar pockar på sin lösning: badorternas kyrkliga verksamhet. Det är ingenting mindre än en skandal för svenska kyrkan, att det

finns badstränder, som under några hektiska sommarveckor befolkas av flera tusentals människor, men helt saknar organiserad kristen verksamhet. Av allt att döma skulle det hela gå relativt lätt att ordna. Exempelen kan hämtas från de orter där man ordnat med särskilda kapellstiftelser med lekmannastyrelser som själv ordnar predikant, organist m. m. Stora möjligheter lämnas här outnyttjade på många håll. Det förhåller sig t. o. m. så, att många just genom badortskyrkorna för första gången på allvar förts in i kyrkans liv. Hur många år skall gå innan badstränderna överallt får en kristen verksamhet?

Folkreligionen och framtiden

Hur skall det gå för svenska kyrkan i framtiden? Under alla omständigheter nalkas vi viktiga avgöranden på de organisatoriska områdena. Man emotser med spänning den intensifierade diskussion om kyrka och stat, som är att vänta efter de första betänkandena från utredningen kyrka—stat. Problematiken är av allt att döma mycket mera intrikat än de flesta debattörerna hittills förstått. Tänker man sig att en skilsmässa kommer till stånd på ett eller annat sätt, vore det en illusion att tro att de kyrkliga frågorna där efter försvinner från riksdagens bord. Erfarenheterna från andra länder — inte minst från det principiellt frikyrkliga USA — visar

att ett stort samfund alltid i någon form måste påräkna inte bara offentligt-rättsligt erkännande utan också åtminstone indirekt statsstöd. Speciella områden, t. ex. skolans kristendomsundervisning, den andliga vården på sjukhusen, i fält, på fångvårdsanstalter osv. torde för all framtid bli viktiga problem och stridsäpplen. Genom den nuvarande höga anslutningen till kyrkan och förrättningspraxis — 91 procent av alla vigslar och 96 procent av alla jordfästningar sker enligt svenska kyrkans ordning — har skapats ett stycke folkreligion, som på sitt sätt besparar offentliga instanser många bekymmer. Ett komiskt uttryck härför är uppgifter från den gånga sommaren om att »borgmästaren» på flera håll inte tar emot för vigslar på lördagar för att komma i åtnjutande av ökad sommarledighet. Men hur skall det gå om till följd av förändringar i kyrkans struktur det blir mindre naturligt att begära kyrklig jordfästning eller om efter »bekännelsekyrklig» seger förrättningar kanske kommer att vägras dem som eljest inte deltar i kyrkans liv? Skall svenska staten tvingas engagera sig i religionslösa jordfästningar genom särskilda ämbetsmän och lokaler?

Den hittills förda debatten har föga rört alternativen till nuvarande ordning, bara vissa påtagliga skönhetsfläckar i det nuvarande systemet. Mycket tyder likväl på att kritikerna utgör en mycket

liten minoritet, att svenska folket i gemen är tillfreds med nuvarande ordning eller i varje fall vänder sig mot mera påtagliga nymodigheter. För kyrkans del skapar detta förhållande påtagliga arbetsmöjligheter. Samtidigt är det uppenbart att den interna teologiska utvecklingen, en eventuell framväxt av en vidgad lekmannarörelse och nya arbetsdugliga organ i hög grad blir avgörande för en kyrklig förnyelse. Ty den lojalitet mot kyrkan som kommer till uttryck i ovannämnda förrättningspraxis — här kan också nämnas doppraxis, 1959 ungefär 86 procent, och den ännu något högre konfirmationspraxis — har i stor utsträckning mera karaktär av passiv folklig sedvänja än bottnar i mera djupgående engagemang.

En sak är säker. Skulle svenska kyrkan skiljas från staten på sådana villkor, att den inte får något annat stöd än nuvarande frikyrkliga organisationer, skulle det innebära en ekonomisk revolution för församlingsarbetet. Övergången skulle förmodligen bli pinsamt svår. Å andra sidan skulle — kanske till priset av en ny kyrkotukt, som ter sig tämligen artfrämmande för svenskt kynne — betydande resurser efterhand frigöras. Som ett exempel på vad amerikanska lutheraner offrar för sin kyrka må här anföras siffrorna för år 1961 från United Lutheran Church of America, den kyrka med knappt 2,5 millioner medlemmar

som i år Augustanakyrkan går samman med. Där insamlades, låt vara med hjälp av den avdragsrätt vid beskattningen som amerikansk lagstiftning medger, inte mindre än 132 millioner dollar till skilda kyrkliga ändamål eller per kyrkomedlem, barn inräknade, cirka 260 kronor. Någon ekonomisk nöd kommer svenska kyrkan efter eventuell skilsmässa från staten knappast i det långa loppet att lida. En dylik skilsmässa skulle givetvis automatiskt framtvinga mycket av den nya strategi, som

ovan efterlysts. Ändå kan man med fog fråga, om inte en så radikal förändring av nuvarande system är mera våld än situationen kräver. En förnyelse av svenska kyrkan exempelvis efter de linjer, som finska kyrkan gått fram på — bl. a. med stark lekmannarepresentation i kyrkostyrelsen — vore ett tänkvärt alternativ, som säkerligen bättre skulle svara mot den ännu svala men påtagliga lojaliteten med kyrkan i folkets breda lager.